

De Heraut

van de

Gereformeerde Kerken in Nederland.

Het auteursrecht van den inhoud van dit blad wordt verzekerd overeenkomstig de wet van 28 Juni 1891 (Staatsblad N°. 124.)

Zondag 29 April 1900. N°. 1166.

Abonnementen: franco aan huis, per drie maanden / 1.20, voor het Buitenland per jaar / 6 bij vooruitbetaling. Afzonderlijke nummers aan het Bureau 10 Cent. Abonnees worden aangenomen door alle Boekhandelaren, Postdirecteuren en aan het Bureau te Amsterdam.
Advertentie: van 1 tot 6 regels / 1.20, voor elke regel meer 20 Cent. Aanvragen en vermelding van liefdegaven en Verslagen van Vereen. 13 Ct. p. regel.

Dit blad wordt geregeld des Vrijdags aan de geabonneerden verzonden. Bijdragen van medewerkers, ingezonden stukken en alles wat verder den inhoud van het blad betreft, te adresseren aan de REDACTIE. Abonnees en Advertentieën aan de ADMINISTRATIE: Bureau: Warmoesstraat 96, te Amsterdam. Inzendingen, die later dan Donnerdag 's namiddags te 12 uren worden ontvangen, kunnen voor het nummer van die week niet meer in aanmerking komen.

Van de gemeene Gratie.

LAATSTE REEKS.

XXIV.

KERK EN STAAT. XII.

Ik vermaan dan vóór alle dingen, dat gedaan worden smokkingen, geboden, voorbiddingen, dankzeggingen, voor alle menschen. Voor koningen, en allen die in hoogerheid zijn, opdat wij een gerust en stil leven leiden mogen in alle Godzaligheid en eerbiedigheid. Want dat is goed en aangenaam voor God onzen Zaligmaker.
1 Timotheüs 2 : 1, 2, 3

Over de bron, waaruit de Christen-Staatsman zijn kennis van Gods wil omtrent het Staatsbeleid heeft te putten, is dan nu genoeg gezegd. Die bron vindt hij: 1°. in de Gemeene Gratie, 2°. in de Heilige Schrift, en 3°. voldeind in het woord van Christus en zijn apostelen, of wil men, in het Evangelie. Nadat dit is vastgesteld, volgt nu de geheel andere vraag, wat hij uit deze bron omtrent den wille Gods moet pogen te weten te komen. Het antwoord op die vraag splitst zich in twee deelen. Hij moet toehoeven zoeken ingelicht te worden omtrent de positie en de inrichting van de Overheid, en ten andere omtrent de beschouwing van het volk en de volkstoestand, waarvan de Overheid bij het vaststellen van haar wetten en het nemen van haar maatregelen heeft uit te gaan. Want wel bestaat er tusschen deze beide vragen verband, maar het is toch heel iets anders, of ik vraag hoe de Overheid over zich zelf heeft te denken, en hoe ze te denken heeft over het aan haar hoede toevertrouwde volk.

Bezien we daarom elk dezer twee afzonderlijk.

De Overheid vindt zich in tweerlei verhouding geplaatst. Er is eenzijdig een verhouding, waarin de Overheid tot God staat, en anderzijds een verhouding, waarin ze staat tot het volk.

Reeds die eerste verhouding beheerscht geheel de positie die zij zal innemen. Van waar ontvangt ze haar macht en haar bevoegdheid? Ontleent ze die aan God, ofwel wordt die haar opgedragen door het volk? Thans vooral het groote geschilpunt. Van oudsher verklaarden de Overheden en magistraten te regeren bij de gratie Gods; thans is het gebruikelijk te zeggen, dat ze regeren bij de gratie van het volk. De Opperhoofheid van den Almachtigen, en de dusgenaamde Volksoverhoofheid, staan alzo lijnrecht tegen elkander over. Want wel is men den laatste tijd gewoon bij voorkeur van „Staatssoevereiniteit“ te spreken, maar in den grond der zaak komt dit op hetzelfde neer, en is het laatste nog wel zoo bedenkelijk. Het verschil tusschen beide uitdrukkingen ligt hierin, dat wie spreekt van Volksoverhoofheid, de wilsuiting bedoelt van de meerderheid der leden van de Burgerij, en dat wie gewaagt van Staatssoevereiniteit, het volk neemt als „een zich ontwikkelende eenheid“, die in haar historie haar eenheidszucht tot uiting brengt. Maar zoowel op het één als op het andere standpunt, wordt naar God noch naar zijn Hoogheid gevraagd, in 'smenschen wil de beslissing gezocht, en uit het volk de macht afgeleid.

Op dit hoofdpunt nu laat de ons geschenken openbaring ons geen oogenblik

in verlegenheid. Reeds bij het licht der gemeene Gratie is het in de historie onmiskenbaar, dat alle eenigszins gerijpte Staten, waarvan men zeggen kan, dat ze tot zelfbewuste handelingen gekomen waren, zich het hoogste gezag met de religie in verband dachten. Hoe afgedoeld die religie ook zijn mocht, ze bood toch altoos het aanknopingspunt voor de uitoefening van het Overheidsgezag. Elke officiële handeling van meer plechtigen aard werd altoos met gebeden en offeranden ingeleid. Aan de voorgangers in zake de religie werd zekere invloed ingeruimd, en van hun medewerking hing in tal van gevallen de geldigheid der handelingen af. In meer dan één geval werd de herkomst van het Overheidsgezag rechtstreeks uit hooger beschikking afgeleid. De strijd van volk tegen volk werd opgevat als een strijd van de goden van het één volk tegen de goden van het andere volk. Bij het beleg van een stad had soms het *evocare Deus* plaats, wat zeggen wil, dat men de goden der stad oproep om de stad uit te gaan, zeker als men was, dat na het uittrekken der goden de stad weerloos zou zijn. Niet zelden trad de Vorst of Magistraat op als een geheiligde persoonlijkheid. Een gelijk men weet, lieten de keizers van Rome zich als halfgoden aanbidden, en stelden den eisch, dat men voor hun beeld offeren zou; een eisch, door veel Christenen in de eerste eeuwen met den prijs des bloeds betaald. Wat nu aldus reeds bij het licht der gemeene Gratie openbaar was, t. w. dat het Overheidsgezag met de religie in verband stond, werd klaarder en nader toegelicht in de geschriften des Ouden Testaments, in den strijd van God tegen Pharao, in de worsteling van Hiskia met Rab-Sakee, in geheel de Mozaïsche wetgeving, en ook in de rechtstreekse uitspraken bij profeet en psalmist. „Door mij regeeren de koningen.“ „Gij koningen der aarde kust den Zoon, opdat hij niet toorn, en gij op den weg vergaet, als zijn toorn een weinig zou ontbranden.“ En zoo veel meer. Doch het klaarst, het omstandigst en het volledigst werd deze band van de Overheid aan God door Jezus en zijn apostelen toegelicht. Door Jezus, toen hij voor Pilatus sprak: „Gij zoudt geen macht tegen mij hebben, indien u die niet van boven gegeven ware,“ en door zijn apostelen, toen Paulus schreef: „Alle ziel zij den machten, over haar gesteld, onderworpen; want er is geene macht dan van God, en de machten die er zijn, die zijn van God geordind; alzo dat die zich tegen de macht stelt, de ordinarie Gods wederstaat; en die ze wederstaan, zullen over zich zeiven een oordeel halen. Want de oversten zijn niet tot een vreesde den goeden werken, maar den kwaden. Wilt gij nu de macht niet vreesden, doe het goede, en gij zult lof van haar hebben; want zij is Gods dienaar, u ten goede. Maar indien gij kwaad doet, zoo vrees; want zij draagt het zwaard niet te vergeefs; want zij is Gods dienaar, een wreker tegen strafte dengene die kwaad doet. Daarom is het noodig onderwerpen te zijn, niet alleen om der strafte, maar ook om der consciëntie wille. Want daarom betaalt gij ook schattingen; want zij zijn dienaars van God, in ditzele gestadiglijk bezig zijnde. Zoo geef dan aan een iegelijk wat gij schuldig zijt: schatting, wien gij de schatting; tol, wien gij den tol; vrees, wien gij de vrees; eere, wien gij de eere schuldig zijt.“ (Rom. 13 : 1-7).

Ook drukt de ervaring hierop het zegel. Feitelijke toehoeven het ondenkbaar, dat de Overheid zich uitsluitend door politiemacht en wapengeweld handhave, zoo ze voor haar gezag geen eerbied en erkenning vindt in de consciëntie der burgers. Wat wil op een geheel dorp een enkele veldwachter uitrusten, die vaak met reeds half gebroken kracht rondloopt. Tijden van oproer uitgezonderd, rust het gezag der Overheid niet op het geweld, waarmee ze de burgers in bedwang houdt, maar op den eerbied voor gezag en wet, dien ze bij het volk ontmoet. En die eerbied voor gezag en wet vindt bij het volk zijn steunpunt altoos in zijn religie. Men is onderdanig en men gehoorzaamt volstrekt niet enkel uit vrees voor straf, maar, gelijk Paulus het uitdrukt, om der consciëntie wille. En ook zij, die zelve buiten de religie rekenen, zien dat zoo goed in, dat ze herhaaldelijk uitspraken, hoe voor de groote menigte religie noodzakelijk blijft, en hoe een volk zonder enige religie niet zou te regeren zijn. Dit nu moge een laag standpunt zijn, in zoover men de religie dan dienst laat doen, om aan de politie hare taak te verlichten, maar het toont dan toch, hoe zelfs de tegenstanders inzien, dat een gezag, los van alle religie, zich niet kan staande houden. Opmerkelijk is in dit opzicht vooral de eedspraktijk. Geheel de Staatsinrichting hangt ook nu nog ten onzent door den eed saam. De koning zweert, de Staten-Generaal zweert, de ambtenaren zweren, de rechters zweren, bij alle officiële handelingen wordt van de burgerij de eed gevorderd. En waar men op het engere politieke terrein hier de belofte of de verklaring heeft naast gesteld, durft men het bij de rechtsbedeling toch nooit aan, om den eed prijs te geven. Men gevoelt, dat het getuigenbewijs alle bewijskracht in rechten verliezen zou, zoo de eed er aan ontnomen werd. Welnu, de eed is altoos weer een beroep op den alwetenden en

almachtigen God, en legt altoos altoos opnieuw een band tusschen de houding der Overheid en de religie.

Staat dit alles beslissende uitgangspunt alzo vast, evenzoo moet onderzocht, of het de wil Gods was, dat de Overheid uit de Schepping zou opkomen, of wel, dat haar instelling, gelijk onze belijdenis in Art. 30 het uitspreekt, plaats greep om der zonde wille. Dit punt is daarom van gewicht, omdat, zoo de Overheid uit de Schepping is, alleen de gegevens van het natuurlijke haar positie bepalen zouden, terwijl, omgekeerd, zoo ze is ingesteld om der zonde wille, de natuurlijke gegevens hier niet beslissen kunnen, maar de beslissing te zoeken is in Gods, na den val, geopenbaard wil. Evenzoo moet de Christenstaatsman uit de aangegeven bron onderzoeken, of het waar is, wat sommigen beweren, dat de monarchale regeringsvorm de eenige door God bedoelde is, of wel dat elke regeringsvorm naar zijn wil bestaan kan, en dat dit uitsluitend beheerscht wordt door historische gegevens en omstandigheden. En eindelijk moet onderzocht worden, of het Overheidsgezag uit zijn aard absoluut is, zoo, dat het nooit aan medewerking van het volk kan gebonden worden, of wel, dat het, juist omgekeerd, de wille Gods, dat zoo ook het volk eenigzins tot rijper ontwikkeling komt, de uitoefening van het gezag gebonden zal zijn aan eenige bewijling van de zijde van het volk. Gelijk vanzelf spreekt, ligt het thans niet op onze weg, deze punten nader uit te werken. Onze taak gaat op dit oogenblik niet verder, dan de hoofdpunten aan te stippen, die hier in aanmerking komen. Slechts zij er aan herinnerd, dat reeds bij de zalving van David tot koning duidelijk uitkomt, hoe het volk, vertegenwoordigd door zijn oudsten, hierin meespreekt, en alzo het grondbeginsel van wat men noemt het constitutionele staatsrecht, reeds in Israëls verleden gegrond ligt. Absoluut monarch was David volstrekt niet.

Er schijnt alzo, bij het licht der gemeene Gratie, in Oud Testament en Evangelie, geen twijfel mogelijk, of in God is de bron van alle soevereiniteit te eeren. Uit God komt afgeleide soevereiniteit toe aan de Overheid, eenzijdig, en aan de verschillende zelfstandige groepeerings in het volkleven anderzijds. De macht van het hoofd des gezins b. v., wordt nergens voorgesteld als door de Overheid geschonken, maar als even rechtstreeks uit God vloeiende, als de macht van een koning. En waar alzo Overheid en Volk beide, elk op hun eigen wijze, dragers zijn van macht door God verleend, daar ontstaat voor het staatsleven de uiterst ingewikkelde vraag, hoe deze beide met elkander in goed geordend verband zijn te zetten. Er is een magistrale, maar er is ook een sociale, uit God vloeiende soevereiniteit, onder menschen. In de tweedehoofte wordt alle vrijheid en alle volksrecht, terwijl omgekeerd het absolute, uit den staatswil opkomend, gezag geen andere vrijheden en volksrechten kent, dan die het zelf en voor zoover en voor zo lang het die verleent. En juist daarom is de Christenstaatsman geroepen, nauwkeurig uit de Schrift te onderzoeken, op welke wijze God wil dat de tweerlei soevereiniteit, die hij op magistraten en op gezins-hoofden enz. heeft gelegd, in goed verband zal worden gezet. Daarvoor nu geeft reeds

hem weggenomen; die zieke stond op en de geestelijke gaf hem de te voren gewijde kenteekenen zijner krankheid over, namelijk een klepper, handschoenen en een korf. Intusschen zong men het bekende: „Uit de diepten o, Heere,“ waarop de geestelijke een handvol aarde van het kerkhof op het dak zijns huizes strooide en den melaatsche aansprak met de woorden: „Wees dood voor de wereld, herleef in God.“ Dan voegde hij er nog eenige vertroostende woorden toe en beloofde, dat de kerk hem niet vergeten zou. Hierna kreeg hij de voorschriften voor zijn volgend leven, een kruis werd voor zijn deur geplaatst en een bus voor almoesden daaraan vastgemaakt, waarna de vergadering uiteen ging, den ongelukkigen aan zijn lot overlatend.

Heel en wel in de hospitalen voor melaatschen was zeer eigenaardig. Zij waren kleine republieken van maatschappelijk dooden. Zij kosen meestal zelve eenen der hunnen tot huismeester en huismeesters, en wie ieder die opgenomen werd den eed van gehoorzaamheid moest doen. Meestal eens in de maand werd een kapittel gehouden, waarbij de huismeester en huismeesters in het midden zaten en de kranten om hen heen in een rij, beginnende met den oudsten bewoner der stichting. Wie voor zijn beurt in het kapittel sprak, of zonder verlof verkragen te hebben werd gestraft. Voorts waren er in het hospital in den regel twee gezonde menschen, een handwerkerman en een ziekenverpleegster, die met elkaar getrouwd moesten zijn. De hoofdopzichter van de geheele inrichting woonde buiten 's huize.

De arme melaatschen werden voor niet opgenomen, mits zij burgers waren. Vreemdelingen kregen slechts voor een enkelen nacht een onderkomen. De rijkere moesten een zekere som storten en kregen daarvoor enkele voorrechten. Deze inkomsten waren echter niet groot, hem weggenomen; die zieke stond op en de geestelijke gaf hem de te voren gewijde kenteekenen zijner krankheid over, namelijk een klepper, handschoenen en een korf. Intusschen zong men het bekende: „Uit de diepten o, Heere,“ waarop de geestelijke een handvol aarde van het kerkhof op het dak zijns huizes strooide en den melaatsche aansprak met de woorden: „Wees dood voor de wereld, herleef in God.“ Dan voegde hij er nog eenige vertroostende woorden toe en beloofde, dat de kerk hem niet vergeten zou. Hierna kreeg hij de voorschriften voor zijn volgend leven, een kruis werd voor zijn deur geplaatst en een bus voor almoesden daaraan vastgemaakt, waarna de vergadering uiteen ging, den ongelukkigen aan zijn lot overlatend.

wat omtrent David's zalving bericht wordt, kostelijke aanwijzing, en moet voorts de nadere aanwijzing gezocht in hetgeen betreffende het Overheidsgezag en het volkleven in de Schrift geopenbaard is.

Zoo veel voor wat betreft de positie der Overheid als zoodanig; doch hierbij komt nu in de tweede plaats de andere, niet minder gewichtige vraag, als hoedanig de Overheid, in haar wetten en bij haar maatregelen, het volk, en de personen en de leringen van dat volk, in zijn zichtbare en onzichtbare existentie, te beschouwen heeft; altoos de kerk voorloopig uitgezonderd, wijl we deze later afzonderlijk bespreken.

Ook bij dit tweede onderzoek blijft de bron onzer kennis dezelfde, en is deze altoos de gemeene Gratie, verhelderd en toegelicht door de Heilige Schrift, nader het Evangelie; maar dit tweede onderzoek is van veel grooter omvang en gaat veel dieper. De Overheid heeft met den mensch te doen, en moet dus den mensch verstaan. Verstaan niet gelijk hij zich schijnbaar voordoet, noch ook gelijk de Overheid hem zich verbeeldt, maar gelijk het wezen en de natuur van dien mensch ons door God ontleid wordt. De Overheid moet voor zichzelf weten, of ze in den mensch te doen heeft met een zondige of slechts onvolkomen natuur. Ze moet er zich rekenschap van geven, of ze in den mensch te doen heeft met een vrijen wil, in den gangbaren zin van het woord, of met een in slaven dienst der zonde bevangene. Ze moet tot een klaar inzicht komen, op welke factoren in den mensch ze voor den goeden gang van het Staatsleven rekenen kan, en op welke niet. Ze moet juist weten te waardeeren, welke de beteekenis der religie is voor het volkleven, en op wat wijze zij hare zijden den gewenschten invloed der religie op het publieke leven bevorderen kan. Een staatsleer, die niet gebaseerd is op een juiste zielkunde, en in het algemeen op een juiste kennis van den mensch, kan niet tot het gewenschte resultaat leiden. En telkens, en bij elke gelegenheid, hangt de goede of verkeerde werking van een regeringsmaatregel in de eerste plaats daarvan af, of ze berust op zielkundige en menschenkundige onderstellingen. Nu is er allerlei zielkunde, en allerlei menschenkunde, materialistische en wijsgeerige, maar ook Christelijke; en natuurlijk komt het er voor den Christenstaatsman op aan, steeds bij zijn adviezen en voorstellen van dien justen bases van het menschelek wezen uit te gaan, die hem bij het licht van Gods Woord als de wezenlijke ontkent zijn.

Doch daarmee is hij er nog niet. De mensch staat niet op zichzelf. Hij leeft met zijn medemenschen, en de menschelekheid als zoodanig leeft op deze wereld te midden van drie andere rijken, die we het dierenrijk, het plantenrijk en het delfstoffenrijk noemen. Uit deze verbandingen worden allerlei combinaties en verhoudingen geboren. Er ontstaan gezinnen; dat gezin berust op de tegenstelling van man en vrouw; en in verband hiermede staan de vele vragen, die uit het huwelijk, het huwelijksrecht, den huwelijksplicht en de huwelijksluiting geboren worden. In het gezin worden kinderen geboren, die kinderen staan in betrekking tot hun ouders, en onderling als broeders en zusters. En ook over dat alles nu heerscht allerlei uiteenlopende beschouwing, eenzijdig materialistische en wijsgeerige beschou-

De kerk van Christus en de armen of ongelukkigen.

XIII.

Een der meest beklagenwaardige ongelukkigen, die de kerk des Heeren zich heeft aangeetrokken, is de melaatsche geweest. In de eerste eeuwen vertoonde deze vreeslijkste der krankheden zich vooral in het Oosten van Azië, en verspreidde voor hare lijders hospitalen. Gedurende de middel-euwen deed zij haren intocht in Europa, en woogde vooral in de dagen der kruistochten. Wat het ergste van deze ziekte, is, dat zij haar slachtoffer langen tijd laat leven; 10, 20, ja zelfs nog meer jaren verloopende, eer de langbegeerde dood aan de lange krankheid een einde maakt. De gerechtvaardigde vrees voor besmetting, misschien ook het akelig gezicht van eenen melaatsche, bracht de gezonde bevolking er toe hen onschadelijk te maken. Den melaatsche werd iedere omgang met gezonden verboden; in steden en dorpen mochten zij niet komen; hun leven eindigde zij in het begin ellendig en hulpeloos in hutten, die zij zeiven bouwden. Maar eindelijk kreeg de kerk erbij om met deze arme ongelukkigen en richte voor hen op hospitalen voor melaatschen. De meeste dezer hospitalen werden gebouwd tusschen de 12e en 13e eeuw, en in het begin der laatste genoemde eeuw waren er in Frankrijk alleen niet minder dan 2000, en over geheel Europa 19000. Ieder groot dorp en iedere stad had zijn eigen hospital.

Wel is waar werden de eerste stichtingen van dezen aard opgericht met de bedoeling om de melaatschen af te zonderen, maar langzamerhand deed men meer voor hunne verpleging. In Palestina werd, waarschijnlijk nog in de 12e eeuw, de ridderorde van den heiligen Lazarus te Jeruzalem gesticht, wier hoofdtaken was, behalve de bestrijding der ongelooovigen, de verpleging der melaatschen. Zelfs bestond deze orde voor een deel uit melaatsche ridders en tot het jaar 1253 moest de grootmeester een melaatsche zijn. Toen het Heilige Land veroverd was door de Turken, begaven deze ridders zich naar Europa en wijdten zich daar aan de verzorging der melaatschen. Toen de oprichting van zooveel hospitalen van melaatschen de afzondering van deze ongelukkigen op groote schaal had mogelijk gemaakt, was het noodig dat ieder, die kwam aankloppen aan zulk een woning, te voren onderzocht werd, of hij melaatsch was. Want daar waren er, die, door het gemakkelijk leven der melaatschen aangetrokken, zich voordeden, of zij melaatsch waren. Door de overheid aangestelde dokters stelden het onderzoek in en moesten onder eed verklaren of de ongelukkige melaatsch was. Met het attest, dat de ongelukkige van zijnen toestand kreeg, kon hij zich aanmelden aan het voor hem bestemde hospital.

De uitoefening van den melaatsche uit de gemeente had vooral in het begin met eenig ceremonieel plaats. De zieke werd op een baar gelegd en met een doodlakken bedekt, onder het zingen van liederen, door de geestelijken naar de kerk gebracht. Daar werd aan hem hetzelfde gedaan wat met de dooden geschiedde, want voor niets minder gold hij. Daarna gingen de kerkengangers langs den ongelukkigen, besprengden hem met wijwater en wierpen een gawe toe. Uit de kerk weggevoerd, bracht men hem naar zijne woning. Daar werd het doodlakken van

hem weggenomen; die zieke stond op en de geestelijke gaf hem de te voren gewijde kenteekenen zijner krankheid over, namelijk een klepper, handschoenen en een korf. Intusschen zong men het bekende: „Uit de diepten o, Heere,“ waarop de geestelijke een handvol aarde van het kerkhof op het dak zijns huizes strooide en den melaatsche aansprak met de woorden: „Wees dood voor de wereld, herleef in God.“ Dan voegde hij er nog eenige vertroostende woorden toe en beloofde, dat de kerk hem niet vergeten zou. Hierna kreeg hij de voorschriften voor zijn volgend leven, een kruis werd voor zijn deur geplaatst en een bus voor almoesden daaraan vastgemaakt, waarna de vergadering uiteen ging, den ongelukkigen aan zijn lot overlatend.

Meer beteekenden de schenkingen bij leven of dood, die soms zeer kostbaar waren. Eindelijk werden er op bepaalde tijden collecten gehouden in de dorpen en steden, meestal door gezonden; maar soms ook door de melaatschen zelf.

Het huis mochten de zieken zoo weinig mogelijk verlaten, met gezonden mochten zij niet omgaan.

De kleding die de melaatschen droegen, bestond uit een eenvoudige donkerkleurige, meestal zwart gewaad, dat niet, met bonte stof gevoerd mocht worden. Op 't hoofd hadden zij eenen eenvoudigen hoed. Altijd moesten zij handschoenen aan hebben, want 't was hun verboden iets aan te raken met bloote hand. Eindelijk hadden zij een beker voor wijn en een broodzak voor de spijzen, die men hun toereikte. De voorbijgangers werden op hen opmerkzaam gemaakt door schellekens, welke zij luiden. Sommigen giesen, dat de schellekens, die men hier en daar nu vindt aan de collectieakjes in de kerk, ontleend zijn aan deze schellekens, voor de melaatschen uitgedragen door gezonden.

Nauwer straten mochten deze ongelukkigen nooit door. Spraken zij met iemand, dan moesten zij altijd onder den wind gaan staan, opdat de zieke door de lucht niet op anderen zou kunnen worden overgebracht. Hun eten bestond uit soep, bres, rapen, melk, vaak ook vleesch; op feestdagen werd hun gebraad, visch, kaas, eieren, wijn gegeven. Zij genoten hun maaltijd gezamenlijk, ofschoon mannen en vrouwen streng van elkander gescheiden werden. In de hospitalen werd goed georgd voor de melaatschen. Die wat konden werken, moesten huis of veldarbeid verrichten; de anderen brachten hun tijd in ledigheid door.

DE GAAY FORTMAN.